

KUTATÁSI BESZÁMOLÓ

(Erdély a nagyhatalmak vonzásában: törökellenes ligatervek és küzdelmek (1645-1664))

A címben jelzett munkaterv megvalósítása érdekében két városban, Velencében és Rómában folytattam kutatásokat. Ennek megfelelően beszámolómat két részre osztom.

I.1. A Velence. A fő terület a Velencei Állami Levéltár volt, ahol a diplomáciai anyagban, három fő fondban kutattam. Az első a Senato, Dispacci, amely a velencei követségek beküldött jelentéseit tartalmazza. Mivel a Bécsből és Konstantinápolyból küldött anyagot két évvel korábban már feltártam, ezért erőfeszítéseimet a Roma fondra koncentráltam. Várakozásomnak megfelelően a török ellenes harcokról nagymennyiségű anyag maradt ránk, bár ezeket erősen meg kellett rostálni. A követ a szokásoknak megfelelően minden héten irogatott, ezért sokszor magát ismételte. A jelentésekből megállapítható, hogy Velence mellett a Szentszék figyelmét igen erőteljesen foglalkoztatta Erdély és Magyarország sorsa, amely szépen nyomon követhető a feltárt anyagban.

I.2. A másik nagy fond a kimenő levelezést tartalmazza, a Senato fondon belül ez a Corti nevet viseli; a minden héten ülésező Szenátus akkurátusan válaszolt követei jelentésére. Ez a fond különösen azért érdekes, mert a kérdéses időszakból a Dispacciktól eltérően minden csomó kutatható, másrészt a kimenő levelezés az összes követek által felvetett problémára, kérdésre válaszol. A magyar kutatók által egyáltalán nem ismert és kutatott. Ezekben sokszor a dispacciknál is gazdagabb az anyag, különösen, hogy sokszor nemcsak a követeknek küldendő válaszokat őrizték meg itt, hanem az uralkodóknak írott válaszleveleket is, amelyeket eredetileg a Lettere Principi fondban gyűjtöttek össze. Így igen szerencsésnek mondhatom magam, hogy mind Rákóczy Györgytől, mind Kemény Jánostól, sőt magyar előkelőktől (Zrínyi Miklós), illetve főpapoktól (Lippay György) is találtam itt leveleket. Ezek kiadatlanok és ismeretlenek. Kuriózumként megemlíthető, hogy I. Rákóczy György egy magánkövetségének iratai is megőrződtek itt. A Velencébe érkező követségek kihallgatásának jegyzőkönyveit az alábbiakban tárgyalandó Esposizioni principi őrzi, de mivel ez nem hivatalos, hanem magáncélú volt, itt őrződött meg. Az iratok különösen azért tarthatnak számot az érdeklődésre, mivel a közkeletű vélemény szerint a bigott kálvinista fejedelem meglehetősen szűkmarkú, fősvény ember volt. A Resthy Mihály által eszközölt nagy összegű vásárlás – amelyeknek összege 5-6 ezer dukátra (!) rúgott a megbízás szerint – ennek élő cáfolata, ezért ezt a képet legalábbis részben mindenképpen módosítanunk kell.

I.3. A harmadik nagy fond a Collegio Exposizioni Principi, a városba érkező követségek kihallgatási jegyzőkönyve, regisztruma. Ez is hiánytalanul megőrződött és kutatható. Ebben sikerült megtalálni Rákóczy és Kemény velencei, illetve római követségeinek iratait. Mivel ezek a magyar szakirodalom előtt teljesen ismeretlenek – leszámítva az egyik követ, Tommasi ferences atya működését – ezek szintén több ponton módosíthatják eddigi ismereteinket. Különösen izgalmasnak tartom, hogy mindkét kálvinista fejedelem ferencesek segítségét vette igénybe levelei, kérései célba juttatásához. Különösen annak fényében, hogy éppen Rákóczy volt az, aki kitiltotta a jezsuitákat Erdély területéről, néhány évvel később pedig, miután katasztrófális lengyel hadjárata után segítségre volt szüksége, a halálos ellenségként kezelt pápasághoz fordult.

Nagyon tanulságos azt is látni, hogy az 1658-1664 közötti időszakban tulajdonképpen az a Szent Liga kezd körvonalazódni, amely 1684-ben a valóságban is megalakult. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy ennek a ligának az előzményei legalább húsz évre nyúlnak vissza, de ha IV. Ulászlónak uralkodása utolsó éveiben (1646-1648) kifejtett erőfeszítéseit nézzük, akkor ehhez még további tíz évet hozzá kell tennünk, és akkor elének tárul az egész, az ország felszabadítását végül megvalósító törökellenes koalíció genezise. A pápaság illetve Velence

és a két erdélyi fejedelem közti levélváltás, illetve a követségi iratok (ebbe beletartoznak a különböző kihallgatásokról készített feljegyzések, jelentések is) pedig az erdélyi-velencei-szentszéki kapcsolatok eddig ismeretlen fejezetére világítanak rá.

I. 4. A kutatási terv számolt a Biblioteca Marcianában fellelhető diplomáciai iratokkal is; sajnos ez illúziónak bizonyult, az egyébként interneten is elérhető kéziratos katalógusokban semmilyen erre vonatkozó iratot nem sikerült fellelnem. Ezért egy másik könyvtárral a Biblioteca Correrrel próbálkoztam, ahol siker koronázta az erőfeszítést. A könyvtár kézirattárának cédulakatalógusában sikerült néhány kéziratot találnom, amely a velencei követek hazaküldött diplomáciai iratjegyzékének egy részét tartalmazza. Ez a tény egyébként régóta ismert, néhány évtizeddel korábban Csapodi Csaba is így talált és közölt néhány Zrínyi levelet. Kikértem a kérdéses kéziratot, és készítettem róla egy részletes, az összes hungaricumot felölelő listát, amelyet néhány egyéb kézirat magyar vonatkozású adatainak listázásával bővíttem. Ezen iratok egy része a velencei követ levelezésében szintén megőrződött, illetve magyar levéltárakban bizonyosan elérhető – gondolok itt például az országgyűlésekkel kapcsolatos irományokra – ugyanakkor kiemelném a kemény vereségét és halálát okozó nagyszöllősi csatáról készült hosszú beszámolót, amelynek értékét nemcsak az adja, hogy ismeretlen, hanem hogy szemtanú készítette, így a csata több, eddig homályban maradt részletére rávilágít. Egyébként ugyanez mondható el az ASVe-ben őrzött másik, szintén szemtanú által írt csatabeszámolóról, amelyeknek az összevetése, és ennek fényében a csata rekonstrukciója érdekes és izgalmas feladat lesz.

Sajnos a rendelkezésre álló idő nem volt teljesen elég minden számba jöhető fond átnézésére, amelynek oka a sajtóságos olasz gyakorlat, amelyet mintha arra találtak volna ki, hogy a külföldi kutató minél több időt, energiát, és pénzt áldozzon olyan kutatásokra, amelyet máshol sokkal gyorsabban és egyszerűbben el lehetett érni. A levéltárban csak 12 óráig lehet kérni, utána, hiába van nyitva hétfő-csütörtök 17:45-ig. A Biblioteca Correr viszont csak három napig van nyitva délután is, amúgy csak 13-ig, éppen abban az időszakban, amikor a levéltárban kéréseket lehet leadni. És természetesen a két intézmény a város más sarkaiban található...

II. Róma. Az imént említett a kutatás elé tornyosuló adminisztratív akadályok kísértetiesen hasonlóak, hozzátevé, hogy a jezsuita levéltárban ebédidőben el kell hagyni az intézményt, mert bezárják. A Vatikáni Titkos Levéltárban külön kérésre adnak engedélyt délutáni kutatásra is, ez némileg meggyorsítja a munkát.

II. 1. Az Archivio Segreto Vaticanóban a nunciusi követjelentéseket (Segreteria di Stato Germania) kutattam 1661-1664 közötti időszakból. Mivel ezek háborús évek számítanak, 1663-64-ben szabályos háború is kitört a szultán és a császár között, várható volt, hogy nagy mennyiségű mind a témára, mind Magyarországra és Erdélyre vonatkozó egyéb adat maradt fent. Ez így is történt, de a velencei követjelentésekhez hasonlóan nem árt az óvatosság; a nunciások is a beözönlő hatalmas mennyiségű iratot továbbították, minden héten beszámoltak a politikai és hadihelyzetről, még akkor is ha semmi nem történt az eltelt időben. A „csatolt fájlként” beküldött hírek (avvisi) és egyéb iratok jelentős része is kritikával kezelendő; hiába tűnnek néhol imponálóan bőségesnek, de például az 1663-64-es harcokról kevés olyan iratot találni, amely ne lenne meg az Országos levéltár vagy a bécsi HHStA archivumaiban. Itt is az egyes közszereplők, pl. Zrínyi Miklós levelei, vagy azok a jelentések az érdekesek és izgalmasak, amelyek a helyzettel kapcsolatos elemzéseket, véleményeket tükrözik vissza. Ebben sok minden megtalálható, nemzetkarakterológia (hogyan láttak minket, magyarokat, erdélyieket), a császárság és az oszmán birodalom helyzetét illető megjegyzések, és magára a törökellenes tervekre vonatkozó elképzelések. Az, hogy pl. Montecuccoli erdélyi hadjárata, vagy Köprülü Mehmed 1663-64-es hadjáratai hogyan, milyen erővel zajlott le, a magyar és bécsi levéltárakban sokkal jobban adatolható, az viszont jóval

kevésbé, hogy a pápaság megrendült anyagi helyzete ellenére 1663-1664-ben nagy erőfeszítéseket tett, hogy a szent harc jegyében és nevében anyagi segítséget nyújtson a császárnak, és rajta keresztül a magyaroknak és az erdélyieknek. Ez utóbbinak a hangsúlyozása nemcsak azért fontos, mert erről nem volt tudomásunk, hanem azért is, mert a pápa egy brévéjében kifejezetten hangsúlyozta, hogy a pápai tizedekből befolyó összeg egy részét az erdélyi fejedelemség érdekében kell felhasználni. Tehát ha későn, Rákóczy és Kemény halála után, de a pápaság valóban küldött segítséget; különösen érdekes hogy mindezt a nagy előd, VIII. Kelemenre történő sűrű hivatkozással tette, aki a tizenöt éves háborúban valóban óriási összegeket fizetett ki a háborúra és három teljes hadsereget is felszerelt és eljuttatott a magyarországi harctérre. Ez mondani sem kell, hogy jelentősen árnyalja a Szentszékek a tárgyalt időszakban vállalt szerepvállalására vonatkozó eddigi, szinte a nullával egyenlő tudásunkat.

II. 2. A másik nagy fond a pápa kimenő levelezése, az egyik breveosztály, az *Epistulae ad principes* volt. Itt a Rákóczy György és Kemény János részére írt brévéket kell említeni, amelyeket a két fejedelem bejövő leveleire írt, és amelyek itt őrződtek meg. A fejedelmek beérkező leveleit a *Segr. Stato Principi* fondjaiban lehet megtalálni.

II. 3. A Principiből tehát előkerültek a két fejedelem Rómába írt levelei, így gyakorlatilag teljes mértékben rekonstruálható az 1658-1662 közti időszak erdélyi-szentszéki érdekeltsgű diplomáciai viszonya, a az uralkodók illetve a pápa levélváltása, a követségek iratai, a háttértárgyalások anyaga.

II. 4. Az ASV-ből még egy fondot meg kell említeni; a *Particularit* is az államtitkárságon őrzik. Ez nem fejedelmi, vagy főrangú levélírók általában pápák számára írt leveleit tartalmazza. Itt is több, Tommasi által írt igen érdekes levélre akadtam a témával kapcsolatban.

II. 5. A jezsuita rend központi levéltára sajnos csalódást okozott; a számba jövő két nagy fond, az *Austria* és a *Polonia* elenyésző adatot tartalmaz a témát illetően. Ennek a legfőbb oka a már a XVII. század elejétől rendszeresen megejtett selejtezés, amelyre a rend központjába a rendtagok részéről a világ minden tájáról özönlő levelezés miatt kényszerültek. Így csak a rendfőnöki regisztrum kötetekben őrzött válaszokból értesülhetünk arról, hogy alkalmanként igen informatív és érdekesítő jelentések érkeztek az osztrák provinciából. Annyi azonban így is fontos eredményként könyvelhető el, hogy egy évkönyvbejegyzés szerint Rákóczy a pápának tett ígéretének megfelelően valóban tett lépéseket az általa korlátozott katolikus vallásgyakorlat újbóli engedélyezésére, amellyel nem csekély konfliktust is felvállalt a rendekkel. Az általam átnézett csomókról, jóllehet a kutatási témán kívül esett, szintén lista készült a világi levélírók által beküldött levelekről, illetve a különböző kollégiumok által beküldött éves beszámolókról.

Összegzésként a következő mondható el; a kutatás eredményes volt, sok újabb, ismeretlen adat került elő a témával kapcsolatban. Ezek birtokában egy árnyalt és részletes kép rajzolható a szentszéki-velencei-erdélyi kapcsolatokról erről az ismeretlen aspektusáról. Az előkerült iratok természetesen nemcsak eddigi tudásunkat bővítik, hanem egyúttal új megvilágításba is helyezik a későbbi évtizedek törökellenes összefogásait. Mindez ugyanakkor ráirányítja a figyelmet arra, hogy a magyar és nemzetközi szakirodalom állításaival szemben ezek a tervek nem a szerencsétlen lengyelországi hadjárat és a nyomában kialakult súlyos magyarországi és erdélyi politikai és katonai helyzet következtében fogalmazódtak újra/meg, hanem már jó egy évtizeddel korábban, az 1640-es évek végén megjelentek a nemzetközi diplomáciában a lengyel királyoknak köszönhetően. Tehát a 40-es évek második felében újrafogalmazódó törökellenes ligaterveket és az 1660-as évek elején kitörő, és a vasvári békével végződő magyarországi és erdélyi háborút folyamatában és szerves egységében kell, és nem egymástól elválasztva kell szemlélni és továbbkutatni.